

УДК 342.4(477)

Ю.В. ТКАЧЕНКО, канд. юрид. наук, доц.,
Національний юридичний університет імені Яро-
слава Мудрого

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Ключові слова: засади конституційного ладу,
економічна система, громадянське суспільство,
конституційне регулювання права власності,
багатоманітність

У конституційному регулюванні економічних відносин вихідним моментом завжди є питання власності. При цьому конституційне право, як правило, містить лише основні, принципові положення щодо врегулювання питань права власності. Свою конкретизацію вони потім знаходять в сфері цивільного, підприємницького, адміністративного, кримінального та інших галузей права. Питання власності в науці конституційного права піднімаються досить часто, але, разом із тим, детального висвітлення основоположних, базових засад конституційного регулювання права власності так проведено і не було. Виходячи з цього, нами поставлена мета розкриття вихідних засад конституційного регулювання питань власності в аспекті формування в Україні громадянського суспільства та побудови правової, демократичної держави.

Вказаною проблематикою займалися багато вчених, як економістів, політологів, соціологів, так і фахівців конституційного права, зокрема: Ю.Г. Барабаш, Ю.М. Годика, М.Ф. Погорілко, О.Г. Кушніренко, В.В. Речицький, А.Ф. Колодій, П.М. Любченко та багато інших.

Висвітлюючи питання засад конституційного регулювання права власності, необхідно визнати, що починати даний розгляд треба з більш загальних питань. Зокрема, питання власності напряму пов'язані з процесом формування громадянського суспільства та сучасної демократичної держави в Україні. Майже всі дослідники громадянського суспі-

льства питання власності визначають як основоположні та вихідні в процесі його формування та функціонування. При цьому це прослідковується при всіх підходах щодо розуміння громадянського суспільства.

В літературі виділяють три основних підходи до інтерпретації поняття «громадянське суспільство» [1, с.23]. При широкому підході громадянське суспільство ототожнюється з поняттям суспільства. Згідно з цією точкою зору суспільство набуває ознак громадянського тоді, коли досягає певного рівня соціального, економічного, політичного, культурного та правового розвитку [2, 3]. Звісно, що за такого розгляду поняття громадянського суспільства, питання власності автоматично займають ключові позиції в процесі його побудови та функціонування.

Прихильники другого, дихотомічного підходу наполягають на жорсткому поділі держави і громадянського суспільства. В останнє включають всі сфери суспільного життя (економічну, політичну, культурну, релігійну та ін.), які знаходяться у певній незалежності від держави [4–8]. І навіть при третьому, вузькому підході, який базується на розмежуванні сфери громадянського суспільства з політичною (державною) сферою, а також з економічною сферою (з ринком) [9–11], вчені все-одно чітко й твердо підкреслюють важливість відносин власності для становлення та функціонування громадянського суспільства.

Узагальнення всіх вище вказаних підходів до розуміння природи громадянського суспільства дозволяє зробити висновок, що питання про громадянське суспільство є питанням про найбільш розумний та доцільний устрій людського буття. Мова йде про певний етап розвитку цивілізації, новий виток суспільного процесу. При цьому у всіх підходах, моделях громадянського суспільства чітко домінують дві головні ідеї – непорушність, гарантованість права власності та відмова держави від прагнення тримати у своїх руках всі соціальні зв'язки, від претензій на роль єдиного організатора та координатора суспільного життя.

Сутність першої ідеї полягає в тому, що відчуження від власності пагубне та неприйнятне для будь-якої особи, будь-якого громадянина, будь-якої соціальної спільноти, оскільки це означає відрив людини від її «живлячих коренів». Вільні й рівноправні індивіди-власники, матеріальна, а відповідно, і духовна, особиста, політична, моральна незалежність, гідність людини – це основоположні цінності того суспільства, яке називається громадянським.

Громадянське суспільство виправдовує свою назву не тим, що складається з громадян, а тим, що створює належні умови для життя громадян. Громадянське суспільство – це вільне демократичне суспільство, де немає місця режиму особистої влади, тоталітаризму, класовій ворожнечі, де поважають закон і мораль, принципи гуманізму і справедливості. Це ринкове, багатокладне конкурентне суспільство зі змішаною економікою, суспільство ініціативного підприємництва, розумного балансу різних соціальних прошарків.

Сутність другої ідеї зводиться, в принципі, до того, що регулятивна роль держави зводиться до необхідного мінімуму: охорони правопорядку, боротьби зі злочинністю, створенню нормальних умов для безперешкодної діяльності індивідуальних та колективних власників, реалізації ними своїх прав та свобод, активності та підприємництва. А саме головне – держава повинна бути сильною тим, що вона є правовою, що вона втілює в життя верховенство права, як універсального регулятора суспільних відносин. Право, як соціальний регулятор, на відміну від інших систем регулювання суспільного життя (мораль, політика, релігія та ін.), вибудовується навколо світських, поза ідеологічних, позапартійних загальнолюдських цінностей: природних прав людини та суверенних прав соціальних спільнот. Право власності в цій шкалі цінностей займає не останнє місце.

Таким чином, в аспекті побудови в Україні сучасної демократичної держави на основі розвинутого громадянського суспільства Конституція України як Основний Закон суспільства і держави не може обходити питань

власності. Слід відмітити, що Конституція України достатньо уваги приділяє відносинам власності саме як однієї з основних цінностей сучасної цивілізованої держави – зокрема, це ст.ст.13–15, 41 та ін. Узагальнюючи дані конституційні приписи, можна зробити висновок, що основними засадничими ідеями щодо врегулювання права власності в Україні є такі: багатоманітність, рівноправність, гарантованість (захищеність), соціальність (соціальний, відповідальний характер власності).

Коротко проаналізуємо ці принципи.

Принцип багатоманітності в питаннях власності означає, насамперед, те, що в залежності від суб'єктів власність в Конституції України поділяється на два основних види: публічну та приватну. Публічна власність характеризується своєю неподільністю, приватна власність навпаки може бути подільною.

Основними суб'єктами публічної власності згідно Основного Закону України є народ України, держава і територіальні громади (органи місцевого самоврядування). Публічна власність завжди є колективною за своїм характером, причому така колективність передбачає рівний для всіх власників обсяг прав на майно.

В ст.13 Конституції України вказано, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу.

Державна власність розповсюджується на майно, різноманітні підприємства чи їх частину, якщо ці підприємства були створені на кошти, які належать державі.

Комунальна власність включає майно територіальних громад, а також інших комунальних утворень (промислові підприємства, комунальні заклади, житлові будинки, школи тощо).

Суб'єктом права приватної власності може виступати будь-яка фізична або юридична особа (тобто приватна власність може мати індивідуальний, сімейний, колективний (су-

місний) характер). У випадку групової, колективної власності обсяг прав окремих власників на спільне майно може бути як однаковим, так і не однаковим, нерівним та може залежати від розміру долі, що виступає, наприклад, у формі акції, частки тощо.

Слід зазначити, що Конституція України не визначає об'єктів приватної власності. Це питання вирішується на рівні поточного галузевого законодавства. Такими об'єктами виступають майно (речі), природні ресурси, які можуть бути в цивільному обігу, а також результати інтелектуальної творчої діяльності, у тому числі твори науки, літератури і мистецтва, винаходи, інші результати інтелектуальної творчої праці. За такого підходу відображено той факт, що в сучасних умовах приватна власність поряд з економічною функцією служить також засобом всебічного і рівного розвитку особи, створюючи можливість задовольняти не лише економічні, а й культурні, духовні, естетичні потреби і запити особи. Говорячи про майно (речі), слід мати на увазі, що це є такі предмети, що направлені на задоволення особистих потреб людини. Це, зокрема, будинок, квартира і речі в ньому, автомобіль, різноманітні цінності тощо.

Важливим є те, що Конституція України кардинально змінила статус землі та інших природних ресурсів [12, с.99]. Якщо за часи СРСР вони розглядалися як такі, що знаходились у виключній власності держави, то сьогодні вони знаходяться, як було вказано вище, у власності українського народу. Від імені українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією. Відповідно до чинного законодавства, кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності на землю.

Важливою новацією для конституційного права України є положення про право приватної власності на землю. Це право в Конституції закріплено опосередковано, але в той же час не можна не відмітити, що Основний Закон України втілює в життя ідею, що кожний

громадянин може володіти та користуватися землею. На сьогодні законодавство України надає громадянам можливість передавати свою земельну ділянку в спадок, продавати її (окрім земель сільськогосподарського призначення), здавати в оренду тощо. Визначаючи право приватної власності на землю, держава вводить її в цивільний обіг. У той же час слід відмітити, що майбутньому земельному законодавству необхідно буде вирішити багато питань перед тим, як закріплені Конституцією засади конституційного ладу отримають надійні правові гарантії.

Наступний принцип конституційного регулювання щодо питань права власності – це рівноправність. Рівноправність у сфері власності – це значне досягнення української державності на шляху становлення демократичної, правової держави та розвинутого громадянського суспільства. Частина 4 ст.13 Конституції України проголошує, що усі суб'єкти права власності рівні перед законом. Таким чином, Основний Закон України ліквідував панівне становище державної (публічної) власності і встановив рівний захист та реалізацію прав власника незалежно від характеру цієї власності. Загальнодемократичний принцип рівності не може реалізуватися без забезпечення рівноправності у відносинах власності.

Надзвичайно важливе значення у сфері відносин власності має наступний конституційний принцип – гарантованість, захищеність права власності. Конституція України у ч.4 ст.13 покладає на державу обов'язок забезпечувати захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання. У ст.41 Конституції міститься положення, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, а право приватної власності взагалі визнається непорушним. При цьому мова не йде про виключне чи привілейоване положення приватної власності, а тільки про її співвідношення з іншими формами власності (державною та комунальною). У цій же статті чітко визначаються випадки примусового відчуження об'єктів права приватної власності

(націоналізація або соціалізація, реквізиція та конфіскація). Переведення приватної власності у публічну називається націоналізацією, коли власником стає держава, або соціалізацією, коли власником стає інший суб'єкт, наприклад, територіальна громада. Переведення державної власності у приватну іменується приватизацією.

Наступним важливим принципом конституційного регулювання питань права власності є соціальність власності, її відповідальний характер. Право власності за своєю сутністю надає необмеженість правового панування над речами (майном), що є його об'єктами. Разом із тим, право завжди виходило з недопустимості безмежної волі окремої особи, повної абсолютизації цього права. Обмеження в сфері відносин власності – це іманентно внутрішньо властива характеристика права власності. Саме тому Конституція України в регулюванні даних відносин виходить із того, що власність повинна виконувати і соціальну функцію.

Вказана вище засаднича ідея міститься у положенні ст.13, де визначено, що власність зобов'язує і вона не повинна використовуватися на шкоду людині та суспільству, а також у ст.41 Конституції України – використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Це означає, що з урахуванням своєї соціальної ролі власність повинна забезпечувати узгодження приватних, громадських та державних інтересів у процесі реалізації прав власника. Власник зобов'язаний використовувати свою власність не тільки у своїх інтересах, він зобов'язаний поважати інтереси інших соціальних суб'єктів. Саме тому право виходить із необхідності певних обмежень щодо права власності. Такі обмеження права власності містяться у відповідних законодавчих актах, виникають із договорів та встановлюються судовими рішеннями. Однак ці обмеження за загальним правилом не виключають окремих правомочностей із змісту права власності, а стримують власника у здійсненні суб'єктивного права.

Узагальнюючи вище вказане, можна зробити висновок, що процес розбудови в Україні громадянського суспільства та правової демократичної держави значною мірою залежить від реалізації тих загальнолюдських демократичних принципів, визначених в Конституції України. В системі цих принципів основоположне, надзвичайно важливе значення мають конституційні засади регулювання питань власності. Такими засадничими ідеями є багатоманітність, рівноправність, гарантованість (захищеність) та соціальність (соціальний, відповідальний характер) власності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти : монографія / Берченко Г. В. – Х. : Юрайт, 2014. – 208 с.
2. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства / Любченко П. М. – Х. : Одиссей, 2006. – 352 с.
3. Тодика Ю. М. Конституційні засади формування громадянського суспільства в Україні / Тодика Ю. М. // Вісник Акад. правових наук України. – 2003. – №1. – С. 35–40.
4. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні / Колодій А. Ф. – Львів : Вид-во «Червона Калина». 2002. – 272 с.
5. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії / за заг. ред. проф. А. І. Кудряченка. – К. : НІСД, 2007. – 396 с.
6. Речицкий В. В. Политическая активность. Конституционные аспекты / Речицкий В. В. – К. : Сфера1999. – 496 с.
7. Тимченко С. М. Громадянське суспільство і права держава в Україні / Тимченко С. М. – Запоріжжя : Юрид. ін-т МВС України, 2002. – 193 с.
8. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические суперники / Геллнер Э. – Пер. с англ. – М. : Московск. шк.

политологических исследований, 2004. – 222 с.

9. Парсонс Т. Система современных обществ / Парсонс Т. – Пер. с англ. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.

10. Коэн Д. Л. Гражданское общество и политическая теория / Коэн Д. Л., Арато Э. – Пер. с англ. – М. : Изд-во «Весь мир», 2003. – 520 с.

11. Штюдемманн Д. Громадянське суспільство в Німеччині / Штюдемманн Д. // Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/articles/27253>.

12. Конституційне право України: посібник для підготовки до іспитів / за заг. ред. Ю. Г. Барабаша. – 2-е вид. перероб. та доп. – Х. : Право, 2014. – 328 с.

Ткаченко Ю. В. Конституційні засади регулювання права власності в Україні / Ю. В. Ткаченко // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 339–343 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_60.pdf

Визначаються основні принципи конституційно-правового регулювання питань права власності в Україні. Розкривається зміст та сутність таких принципів як: багатоманітність, рівноправність, гарантованість (захищеність) та соціальність (соціальний, відповідальний характер) власності. Вказується на важливість проголошення та забезпечення цих принципів в аспекті формування в Україні громадянського суспільства та розбудови правової держави.

Ткаченко Ю.В. Конституционные основы регулирования права собственности в Украине

Определяются основные принципы конституционно-правового регулирования вопросов права собственности в Украине. Раскрывается содержание и сущность таких принципов как: многообразие, равноправие, гарантированность (защищенность) и социальность (социальный, ответственный характер) собственности. Указывается на важность провозглашения и обеспечения этих принципов в аспекте формирования в Украине гражданского общества и построения правового государства.

Tkachenko Ju.V. The Constitutional Basis for Regulation of Property Rights in Ukraine

The basic principles of constitutional and legal regulation of property rights in Ukraine are define. The content and nature of such principles as: diversity, equality, warranty (security) and social (social responsible nature of the property). The importance of the proclamation and to ensure these principles in terms of the formation of civil society in Ukraine and building the rule of law Indicates.